

Ks. prof. dr hab. Józef Budniak
Instytut Nauk Teologicznych
Wydział Teologiczny Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach
tel.: +48 602 772 143
e-mail: jozef.budniak@eus.edu.pl

Cieszyn, dnia 13 października 2023 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej p. Tomasza Grzebyka
pt.: *Kwestie konfesyjne w kontaktach polsko-angielskich (i brytyjskich) w XVI i XVII wieku*
napisanej pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Stanisława Nabywańca
Rzeszów 2023, ss. 202.

W odpowiedzi na pismo powołujące mnie na recenzenta rozprawy doktorskiej p. Tomasza Grzebyka, przedkładam recenzję rozprawy doktorskiej z pozytywną oceną i wnioskiem o podjęcie dalszych czynności w przewodzie doktorskim.

Uzasadnienie pozytywnej oceny rozprawy doktorskiej

Żyją tu jezuici i inni wyznawcy kościoła rzymskokatolickiego.
Luteranie, kalwiniści, arianie, anabaptyści i antytrynitarze,
a choć żadne z tych wyznań nie jest zatwierdzone, to wszystkie są tolerowane.
W istocie do Polski pierwaj od Amsterdamu
należy odnieść to stare powiedzenie, że
„jeśli ktoś stracił swoją religię, to tutaj może ją odnaleźć”
/John Speed/

1. Usytuowanie problematyki

Powyższe myśli odnotowane przez angielskiego kartografa, chronologa i historyka Johna Speeda, żyjącego na przełomie XVI i XVII stulecia, wpisują się w problematykę, jaka została podjęta przez Autora rozprawy doktorskiej p. Tomasza Grzebyka zatytułowanej *Kwestie konfesyjne w kontaktach polsko-angielskich (i brytyjskich) w XVI i XVII wieku*. Doktorant zaprezentował relacje konfesyjne oraz religijne pomiędzy Polską i Anglią, w granicach czasowych wyznaczonych przez XVI i XVII stulecie, bowiem w tym okresie dziejów tych krajów i w całej zachodniej Europie, na życie społeczeństwa niewątpliwy wpływ wywarła szesnastowieczna reformacja, jako społeczny, religijny ruch (chrześcijański), a ponadto Kościół utracił w ocenie wielu osób wiarygodność. U podstaw reformacji było poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, gdzie jest prawdziwy Kościół, bowiem – w przekonaniu reformatorów – rzymski Kościół zdradził Ewangelię o darmowym zbawieniu. Reformatorzy uważali, że źródło Kościoła leży w zbawczym działaniu Boga, a zatem prawdziwy Kościół jest tam, gdzie każdorazowo na nowo, w konkretnym czasie wobec konkretnych ludzi dokonuje się uobecnienie wydarzenia Chrystusa poprzez słowo i sakrament. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że przygotowaniem do reformacji były też: niewola awiniońska, tzw. schizma zachodnia, degradacja papieża do poziomu narzędzia francuskiej polityki, fiskalizm kurii rzymskiej, światowość papieża renesansu, niski poziom moralny kleru i głębokie

niezadowolenie z przywództwa w Kościele. Ta sytuacja doprowadziła do powstania mnogości wyznań na łonie chrześcijaństwa m.in. w Anglii i w Polsce.

W XVI wiecznej Europie ukształtował się obraz Polski jako kraju tolerancyjnego wobec różnych denominacji chrześcijańskich, jak i innych religii (Żydów i Tatarów, będących wyznawcami Mahometa). Jednak już wcześniej, w XIV wieku, na mapie Europy Rzeczypospolita pojawiła się jako kraj tolerancyjny. Zadecydowały o tym dwa dokumenty króla Kazimierza Wielkiego. Pierwszy z 1341 roku zagwarantował wyznawcom Kościoła prawosławnego poszanowanie ich obrządku i obyczajów. W 1356 roku król wydał drugi dokument, w którym zatwierdził zwyczaje, wolności i przywileje w dziedzinie kultu i spraw administracyjnych dla monofizyckich Ormian. Dzięki takiej postawie króla Kazimierza Polska stała się pierwszym wieloreligijnym państwem w Europie. Szczególny okres narodzin wielu wyznań chrześcijańskich nastąpił w XVI wieku. Szeroka tolerancja religijna w Polsce sprzyjała temu, by poszczególne wyznania prowadziły dialog ze sobą w celu budowania wspólnej więzi. Warto wspomnieć kilka, ważnych spotkań międzywyznaniowych na terenie ziem polskich. Pierwsze takie spotkanie odbyło się w Sandomierzu pomiędzy wyznaniem ewangelickimi: luteranami, reformowanymi (kalwini) i braćmi czeskimi. Wspólne porozumienie tzw. **Zgoda sandomierska** – *Consensus Sandomiriensis* – między tymi wyznaniem zostało zawarte 15 kwietnia 1570 roku. Kolejnym przykładem tolerancji religijnej w Polsce była **Konfederacja warszawska**. Na sejmie konwokacyjnym w Warszawie, 28 stycznia 1573 roku, została podjęta uchwała dotycząca zapewnienia swobody wyznania szlachcie w Rzeczypospolitej. Gwarantowała ona bezwarunkowy i wieczny pokój między wszystkimi różniącymi się w wierze, zapewniała innowiercom równouprawnienie z rzymskokatolikami i opiekę państwa, jednocześnie zabraniając władzom świeckim wspierania kleru w prześladowaniach religijnych. Dokument ten uważany jest za początek gwarantowanej prawnie tolerancji religijnej. Jak ważny to był dokument niech będzie fakt, że w 2003 roku tekst konfederacji warszawskiej został wpisany na listę UNESCO *Pamięć Świata*.

Pod koniec XVI stulecia, w 1596 roku, w Brześciu Litewskim została zawarta **Unia brzeska** – połączenie Cerkwi prawosławnej z Kościołem łacińskim w Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

W XVII wieku, z inicjatywy króla Władysława IV Wazy, odbyło się w ratuszu miejskim, w Toruniu *Colloquium charitativum* (braterska rozmowa), którego celem było uzyskanie jedności wiary i pokoju religijnego. Do Torunia 28 sierpnia 1645 roku przybyli: rzymskokatolicy, luteranie i kalwini. Spotkanie przedstawicieli trzech denominacji trwało do 21 listopada tegoż roku. *Colloquium charitativum* nie doprowadziło do zbliżenia stanowisk, ale stało się istotnym czynnikiem w dialogu międzyreligijnym.

Treścią dysertacji doktorskiej p. Tomasza Grzebyka, zatytułowanej *Kwestie konfesyjne w kontaktach polsko-angielskich (i brytyjskich) w XVI i XVII wieku*, jest religijny wymiar kontaktów pomiędzy Rzeczpospolitą, a Wyspami Brytyjskimi. Tematyka ta jest szczególnie istotna ze względu na fakt, że XVI i XVII wiek to okres, jak powyżej wspomniałem, kiedy w państwach Europy zachodniej, nie pomijając Polski i Wysp Brytyjskich, doszło do głębokich przemian w sferze wyznaniowej i społecznej. Przyczyniły się do tego zarówno postępy reformacji w Anglii – od Henryka VIII do Jakuba II, czyli od utworzenia państwowego Kościoła Anglii – jak również działania związane z uzgodnieniami Soboru trydenckiego na

obszarze Rzeczypospolitej i na Wyspach Brytyjskich. Przemiany te wywarły znaczący wpływ na kształt społeczeństwa, jego umysłowość, politykę, kulturę, a nawet sztukę obydwu krajów.

Pan Tomasz Grzebyk w swej rozprawie doktorskiej zaprezentował bogactwo zagadnień konfesyjnych i religijnych co sprawia, że historia, teologia, religiologia, ekumenizm, jak również politologia mają przed sobą wielkie perspektywy, i możliwości prowadzenia dalszych badań, a w tym do holistycznego spojrzenia na omawiany problem. Badania kwestii konfesyjnych i religijnych w kontaktach polsko-angielskich (i brytyjskich) w ujęciu kontekstualnym stanowią narzędzie weryfikacji hipotez i konkluzji historycznych, religiologicznych, teologicznych i ekumenicznych.

Współcześnie można zauważyć, że tematyka związana z prowadzonymi badaniami dotyczącymi kwestii konfesyjnych i religijnych w kontaktach polsko-angielskich pozostawia znaki zapytania, które domagają się dodatkowych wyjaśnień. Jest to ogromne wyzwanie dla prowadzonego obecnie dialogu katolicko-anglikańskiego na różnych szczeblach, nie tylko polsko-angielskich, a zwłaszcza na forum światowym. Należy mieć nadzieję, że z czasem doprowadzą do konsensualnych rozwiązań doktrynalnych w tych obszarach, które tego wymagają. Przykładem trudności występujących w dialogu międzywyznaniowym, od XVI wieku do dziś, są małżeństwa o różnej przynależności wyznaniowej. Autor dysertacji tę kwestię dokładnie omawia, a na stronie 44 m.in. pisze: „W XVI i XVII w., konfesyjność miała znaczący wpływ na zawieranie małżeństw dynastycznych w Europie. Były one narzędziem kształtowania polityki międzynarodowej, a różnice wyznaniowe (lub ich brak) stanowiły kluczowy czynnik wpływający na zawieranie takich związków. Koligacje rodzinne funkcjonujące w obrębie jednej konfesji pozwalały umocnić sojusze między państwami oraz unikać problemów wewnętrznych wynikających z różnic wyznaniowych pomiędzy władcą, a poddanymi. Z kolei małżeństwa międzywyznaniowe pozwalały na budowanie przestrzeni dialogu wewnątrz chrześcijaństwa pomiędzy różnymi konfesjami”.

Powyższe, zdaniem recenzenta, krótkie wprowadzenie czytelnika w tematykę rozprawy doktorskiej p. Tomasza Grzebyka, zatytułowanej *Kwestie konfesyjne w kontaktach polsko-angielskich (i brytyjskich) w XVI i XVII wieku*, było konieczne. Rozprawa ma na celu, w oparciu o źródła, zaprezentowanie powiązań konfesyjnych pomiędzy Polską i Anglią, w granicach czasowych wyznaczonych przez XVI i XVII stulecie. Autor uznał ten okres dziejów obydwu krajów za szczególnie interesujący ze względu na zmiany zachodzące wówczas zarówno w społeczeństwie polskim jak i angielskim, wynikające z reformacji i reformy katolickiej. Wiodącą kategorią w omówieniu i analizie powiązań konfesyjnych polsko-angielskich – uwarunkowana metodologią historyczną – jest kontekstualność, która została przeprowadzona przez Doktoranta w sposób oryginalny i pionierski.

Autor w swej dysertacji dokonał próby odpowiedzi na główne pytanie: czy, a jeżeli tak, to w jakim stopniu kwestie konfesyjne miały wpływ na kontakty obydwu krajów, zarówno na płaszczyźnie polityki międzynarodowej, jak i w osobistych relacjach mieszkańców Rzeczypospolitej i Wysp Brytyjskich? Aby dokonać odpowiedzi na główny problem badawczy Doktorant posłużył się następującymi pytaniami pomocniczymi: jak kształtował się transfer idei konfesyjnych pomiędzy Polską, a Anglią w początkach reformacji oraz w ramach reformy katolickiej? Jaka była rola jezuitów w kształtowaniu się wiedzy na temat Anglii w Rzeczypospolitej oraz miejsce Polski w angielskich koncepcjach związanych z odbudowywaniem jedności chrześcijaństwa w Europie? Jaka była weryfikacja

dotychczasowych ustaleń historyków podejmujących choćby w marginalny sposób tematykę zagadnień konfesyjnych w kontaktach polsko-angielskich?

Pytania powyższe pojawiły się w przedłożonej do oceny dysertacji autorstwa Tomasza Grzebyka wpisującej się w tok prac naukowo-badawczego Instytutu Historii Kolegium Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Rzeszowskiego, co Doktorant czynił przez kilka lat pod okiem znanego i cenionego polskiego i europejskiego teologa i historyka, specjalizującego się w historii Kościoła unickiego oraz historii Kościoła epoki nowożytnej, ks. prof. dr. hab. Stanisława Nabywańca. Należy zaznaczyć, iż uczynił to w sposób twórczo-inspirujący. Wglębiając się w treść rozprawy doktorskiej należy podkreślić, że zawiera ona wymiar historyczny i ekumeniczny.

Doktorant w swej rozprawie doktorskiej zastosował metodę analizy oraz dedukcji, jako podstawnych narzędzi do zrekonstruowania przebiegu wydarzeń oraz ustalenia faktów historycznych. Jednocześnie Autor wykorzystał analizę porównawczą i filologiczną, która była konieczna w przypadku kontaktu ze źródłami rękopiśmiennymi i starodrukami tworzonymi w językach obcych oraz w procesie identyfikacji imion i nazwisk, nazw miejscowości, i języka dokumentów.

Należy podziwiać odwagę historyka Tomasza Grzebyka, że z takim zacięciem badacza podjął się tak trudnego, a zarazem cennego i istotnego tematu badawczego. Autor zwracając uwagę na problematykę stwierdził, że: „Analizując polsko-angielskie kontakty o charakterze konfesyjnym na poziomie polityki międzynarodowej, można zauważyć, że wiara i religia miały wpływ na politykę obu krajów, kształtując zarówno napięcia dyplomatyczne, jak również zawierane pomiędzy obydwoma państwami sojusze i deklaracje o pomocy wojskowej. Szczególnie istotnym zagadnieniem w kontekście przeprowadzonych badań, dotyczących roli religii w politycznych i dyplomatycznych kontaktach polsko-angielskich, było ukazanie funkcjonującego w świadomości Anglików obrazu Rzeczypospolitej jako części *Antemurale Christianitatis*. Idea ta, której wyrazem były próby mające na celu utworzenie wspólnej krucjaty antytureckiej, była stałym elementem łączącym obydwa kraje, niezależnie od panującej w danym momencie wewnętrznej sytuacji wyznaniowej. Opierała się natomiast o chrześcijaństwo jako jeden krąg kulturowy i cywilizacyjny z pominięciem jego wewnętrznych podziałów” (s. 155).

Jestem przekonany, po przeanalizowaniu powierzonej mojej ocenie rozprawy doktorskiej p. Grzebyka, że wysiłki badawcze odnoszące się do kwestii konfesyjnych w kontaktach polsko-angielskich (i brytyjskich) w XVI i XVII wieku, w ujęciu historycznym są skierowane nie tylko do historyków i ekumenistów, ale do każdego którego te kwestie interesują. Recenzowana rozprawa doktorska pozwala uznać jej ogromną wartość dla współczesnej historii i ekumenii, co sprawnie Autor uczynił poprzez studium analityczno-syntetyczne.

2. Ocena merytoryczna rozprawy

Zasadniczym argumentem przemawiającym za pozytywną oceną rozprawy jest osiągnięcie celu – co dla tego typu prac badawczych jest niezwykle ważne – jaki sobie wyznaczył p. Tomasz Grzebyk. W swoim zamyśle twórczym Doktorant jasno i zwięźle precyzuje cel rozprawy, jakim jest ukazanie specyfiki historii nowożytnej z uwzględnieniem

socjologii, teologii, ekumenii, a nawet analizy kulturoznawczej. Jednym z priorytetowych elementów dysertacji była analiza niezwykle skomplikowanego obrazu wzajemnej ingerencji w sprawy wewnętrzne Polski i Anglii w oparciu o kontekst religijny. W tym celu Autor przeprowadził szczegółową analizę dotyczącą wpływu kwestii konfesyjnych na relacje polsko-angielskie w wymiarze politycznym i dyplomatycznym. Analiza ta pozwoliła na w miarę pełne zrozumienie związku pomiędzy polityką, a religiami w oparciu o doświadczenia wynikające z kontaktów polsko-angielskich we wczesnym okresie nowożytnym. Autor rozprawy doktorskiej podkreślił, że „wiara i religia miały znaczący wpływ na kształt stosunków obydwu państw, a marginalizowanie go w dotychczasowych opracowaniach dotyczących tego okresu historycznego nie pozwalało na ukazanie panoramicznego obrazu związków Polski z Anglią w XVI i XVII w. Tymczasem kwestie wyznaniowe nierzadko odgrywały kluczową rolę we wzajemnych relacjach, nie tylko poprzez bezpośredni wpływ na kształtowanie polityki i dyplomacji, ale również przez wpływ na migracje ludności, handel i podróże” (s. 155).

Jak zauważył recenzent w założeniu metodycznym niniejszej rozprawy kontekstualność poszczególnych kwestii pojawia się poprzez zwrócenie na nie uwagi przez pryzmat: historyczny, historiograficzny, socjologiczny, kulturoznawczy, teologiczny, religiologiczny oraz ekumeniczny.

Ukonkretniając nakreślony cel Doktorant precyzuje go w postaci pytań, które stanowią właściwy problem pracy i zostały one przedstawione w I części recenzji – „Usytuowanie problematyki”.

Uważnie wczytując się w treść rozprawy, której głównym przedmiotem było pochylenie się nad kwestiami konfesyjnymi w relacjach polsko-angielskich (i brytyjskich) w XVI i XVII wieku, można bez trudu przekonać się o jej wewnętrznej spójności, o obiektywnej wartości merytorycznej oraz o naukowych walorach i kompetencji Autora. Przede wszystkim ową spójność, dzięki logicznej przejrzystości, p. Tomasz Grzebyk zawdzięcza dobrej konstrukcji pracy, czego wyrazem jest jej schemat uwidoczniiony w „Spisie treści” (zob. s. 2–4), ułożony zgodnie z obowiązującymi zasadami stosowanymi w historii.

Tytuł rozprawy jest jasny. Jego zwięzłe sformułowanie wyraźnie wskazuje na problem badawczy i źródła. Postawiony przeto w pracy problem jest o tyle ważny, że w takim zamyśle, problematyka dotycząca kwestii konfesyjnych w relacjach polsko-angielskich w XVI i XVII stuleciu nie została w takim ujęciu i kontekście jeszcze opracowana. Jednocześnie Doktorant jako historyk-nowożytnik precyzuje temat rozprawy oparty na tekstach źródłowych, dokumentach, oryginalnych opracowaniach oraz aneksach, o czym będzie jeszcze mowa poniżej.

Rozprawa ze względu na przedmiot badawczy jest zapowiedzią wielkiego przedsięwzięcia naukowego. Już bowiem sama problematyka wielowyznaniowości i wieloreligijności w dialogu społecznym, politycznym i kulturowym wprowadza czytelnika w intrygujący temat, który podjęty został w rozprawie doktorskiej, a wnioski końcowe dotyczące XVI i XVII stulecia mogą posłużyć jako egzemplaryczny przykład dla prowadzonego, na początku trzeciego tysiąclecia, dialogu ekumenicznego i międzyreligijnego. Autor jest wrażliwy na tę problematykę, stąd powołuje się na podstawowe źródła, jakim są: źródła rękopiśmienne, starodruki i wydawnictwa źródłowe oraz cenne „Aneksy” na końcu rozprawy, co czyni tę pracę wiarygodną. Ujęty w tytule problem badawczy Doktorant szerzej

opisał we „Wstępie” i należy uznać za oryginalny, i poprawny metodologicznie, a tym samym ocenić wysoko.

Bardzo pozytywnym aspektem dysertacji jest jej stosowany od początku do końca wymiar historyczny. By wreszcie zrealizować zamierzony cel, trzeba było dokonać wyboru właściwych metod badawczych, komplementarnie stosowanych ze względu na specyfikę prowadzonych badań, jak i podejmowaną ocenę. W celu zsyntetyzowania całości przebadanych kwestii zawartych w dokumentach, materiałach źródłowych, w oryginalnych opracowaniach Doktorant skorzystał z następujących metod badawczych: historycznej (historiografia), porównawczej i analityczno-opisowej. Należy podkreślić, że podczas prac nad przygotowaniem dysertacji Autor zastosował, jak sam zaznaczył, „metodę analizy oraz dedukcji, jako podstawowych narzędzi do zrekonstruowania przebiegu wydarzeń oraz ustalenia faktów historycznych, co jest istotnym elementem w realizacji postulatów badawczych” (s. 13). Ponadto właściwe interpretowanie tekstów źródłowych zobligowało Doktoranta do uwzględnienia metody historyczno-krytycznej. Tak zastosowana metodologia pozwoliła na to, by wyniki badań zostały zsyntetyzowane i zaprezentowane we „Wnioskach” każdego rozdziału (s. 42–45, s. 64–66, s. 101–106, s. 150–153) oraz w „Zakończeniu” (zob. s. 154–158).

Rozprawa doktorska p. Tomasza Grzebyka stanowi wystarczająco obszerne i kompetentne studium, obejmujące w sumie 202 strony wydruku komputerowego, w tym: „Bibliografia”, na którą składają się: materiały źródłowe (Źródła rękopiśmienne – 6 pozycji; starodruki – 26 pozycji; Wydawnictwa źródłowe – 47 pozycji), Opracowania – 91 pozycji, artykuły naukowe – 28 pozycji, Encyklopedie i słowniki – 7 pozycji, Netografia – 8 pozycji. W sumie spis literatury liczy 213 cytowanych pozycji.

Całość poza „Spisem treści” (s. 2–4), „Wstępem” (s. 5–16), „Zakończeniem” (s. 154–158), „Bibliografią” (s. 159–172), „Aneksami” (s. 173–202), zawiera cztery rozdziały merytorycznie uzasadnione.

W rozdziale pierwszym zatytułowanym *W kręgu polityki i dyplomacji* (s. 17–45), p. Tomasz Grzebyk scharakteryzował w trzech częściach kwestie dotyczące wpływu wyznaniowego/religijnego na stosunki dyplomatyczne i polityczne między Polską a Anglią. *Wzajemne zainteresowanie polityką wewnętrzną w oparciu o sprawy konfesyjne* to zagadnienie będące tematem I części tego rozdziału. *Kwestie konfesyjne w polityce zagranicznej, dyplomacji i misjach dyplomatycznych*, to tematyka, która została omówiona w II części tego rozdziału. Doktorant przeanalizował reakcję dworu polskiego na wystąpienie spod zwierzchnictwa papieskiego króla Henryka VIII oraz wpływ tej decyzji na relacje między Polską a Anglią. Dalej Autor omówił stanowisko polskich władców na dworze angielskim w sprawach związanych z prześladowaniami rzymskokatolików na terenie Anglii oraz interwencje władców angielskich dotyczące protestantów zamieszkujących obszary Rzeczypospolitej. W III części zatytułowanej *Kontekst wyznaniowy w planach polsko-angielskich mariaży między dynastycznych w XVI i XVII w.* Autor zaprezentował tło epoki XVI i XVII stulecia. W tym to okresie Europa przechodziła okres intensywnych przemian religijnych, politycznych, społecznych i kulturowych, spowodowanych reformacją oraz reformą Kościoła rzymskokatolickiego. W tej części, po omówieniu charakterystyki epoki, Doktorant przedstawił sprawę małżeństwa Zygmunta II z Marią Tudor i projekt małżeństwa Elżbiety Stuart i Władysława Wazy. Ostatnim zagadnieniem tej części było zaprezentowanie trudności/przeszkody dotyczące kwestii

wyznaniowej w zawarciu związku małżeńskiego Władysława Wazy z Elżbietą, księżniczką palatyńską.

We „Wniosku” podsumowującym I rozdział p. Tomasz Grzebyk m.in. napisał: „W XVI i XVII w., konfesyjność miała znaczący wpływ na zawieranie małżeństw dynastycznych w Europie. Były one narzędziem kształtowania polityki międzynarodowej, a różnice wyznaniowe (lub ich brak) stanowiły kluczowy czynnik wpływający na zawieranie takich związków. Koligacje rodzinne funkcjonujące w obrębie jednej konfesji pozwalały umocnić sojusze między państwami oraz unikać problemów wewnętrznych wynikających z różnic wyznaniowych pomiędzy władcą, a poddanymi. Z kolei małżeństwa międzywyznaniowe pozwalały na budowanie przestrzeni dialogu wewnątrz chrześcijaństwa pomiędzy różnymi konfesjami” (por. s. 44).

W kręgu reformacji to myśl przewodnia, jaką podjął Doktorant w **kolejnym rozdziale** (s. 46–66), w którym skupił się w trzech częściach na związkach pomiędzy Polską, a Anglią, ze szczególnym uwzględnieniem wpływu polskich protestantów na kształtowanie się i rozwój reformacji w Anglii. W części I oddziaływanie polskich protestantów (Jana Łaskiego i Braci polskich) na kształtowanie się i rozwój reformacji w Anglii. W tym fragmencie autor omawia nadto związki polskich i litewskich wyznawców Jana Kalwina z Anglią i Szkocją. W drugiej części Doktorant zwrócił szczególną uwagę na obecność protestantów brytyjskich na ziemiach polskich. Kwestie wyznaniowe w siedemnastowiecznej Rzeczypospolitej nie były obojętne dla brytyjskich pisarzy co było przedmiotem badawczym Doktoranta w ostatnim etapie tego rozdziału zatytułowane *Sytuacja konfesyjna w Rzeczypospolitej jako przedmiot satyry w literaturze angielskiej*.

W podsumowaniu rozdziału – „Wnioski” – Doktorant dokonał próby odpowiedzi na pytanie: jak przestrzegane były zasady tolerancji religijnej na terenie Rzeczypospolitej i Anglii? Odpowiadając na to pytanie Autor napisał: „o ile zasady tolerancji religijnej znajdowały swoje zastosowanie wobec takich konfesji jak kalwińska lub luterańska, to wobec grup religijnych uznawanych za radykalne, jej zakres był ograniczony i podlegał zmianom w zależności od sytuacji politycznej i społecznej” (s. 65).

Rozdział trzeci (s. 67–106) zatytułowany *W kręgu reformy katolickiej* prezentuje kwestie związane z prześladowaniami katolików w Anglii oraz recepcję postanowień Soboru Trydenckiego. W XVI i XVII w., ze względu na zamęt religijny w Anglii, wielu Anglików, zarówno katolików jak i luteranów, opuściło swoją ojczyznę i udało się na kontynent europejski. Największa fala tego exodusu nastąpiła w okresie panowania Elżbiety I Tudor i Jakuba I Stuarta. Dzieje tego okresu zawarte są w tym rozdziale zawierający cztery części (podrozdziały). W pierwszej części Doktorant skupił się na postaci kard. Stanisława Hozjusza, który w okresie Soboru trydenckiego zapisał się w historii kontaktów polsko-angielskich jako opiekun angielskich katolików, którzy na skutek prześladowań zmuszeni byli opuścić Wyspy Brytyjskie i zbiec na kontynent. Wśród nich byli zarówno katolicy jak i luteranie, a jednym z celów podróży była Rzeczypospolita, a konkretnie, zdaniem Doktoranta, Braniewo. W trzecim podrozdziale zostały przedstawione kwestie dotyczące represji wobec angielskich katolików od czasu panowania Henryka VIII do Jakuba II. W IV części Autor skupił się na roli, jaką brytyjscy jezuita odegrali w rozpowszechnianiu wiedzy na temat prześladowań katolików w Anglii na obszarach Rzeczypospolitej. Wiele miejsca w tym podrozdziale Autor poświęcił jezuitce polskiemu – ks. Piotrze Skardze, który interesował się losem współwyznawców

z Wysp Brytyjskich. Ks. Skarga „w swoich pismach kreślił on obraz Elżbiety jako osoby, której szczególną radość sprawia wyrządzenie krzywdy katolikom i nazywał ją jawną wszetecznicą, nienasyconą krwią swoich poddanych i męczenników” (s. 87). Warto zaznaczyć, że do rozdziału trzeciego Doktorant dołączył aneks nr 2, zawierający zestawienie katolików, którzy zostali straceni w Anglii XVI i XVII w. z przyczyn konfesyjnych.

Ostatni rozdział (107–153) rozprawy doktorskiej został zatytułowany *W kręgu podróżników, kupców i żołnierzy* i dotyczy oddziaływania migracji, handlu i podróży na wymianę ideologiczną między Polską, a Anglią. Tematyka tego rozdziału omówiona została w czterech częściach. W I części Autor skupił się na roli kupców i handlarzy w promowaniu nowych idei i przekonań religijnych z Polski do Anglii i z Anglii do Polski. Przyczyniali się oni również do wymiany kulturowej. Doktorant wymienił kilka płaszczyzn wpływu kręgów kupieckich na rozprzestrzenianie się reformacji:

„1. Transport i dystrybucja protestanckich książek. Dzięki rozległym kontaktom handlowym, kupcy byli w stanie kolportować traktaty, broszury i książki, które zawierały w sobie idee reformacji.

2. Promowanie idei reformacyjnych wśród innych kupców i społeczności lokalnych. Częste wyjazdy i wizyty w różnych miastach sprzyjały dzieleniu się ideami reformacyjnymi z innymi kupcami oraz mieszkańcami portów, do których przybywali. W ten sposób, kupcy stawali się „ambasadorami” reformacji i przyczyniali się do jej rozprzestrzeniania.

3. Wsparcie finansowe udzielane reformatorom oraz ich wyznawcom. Część kupców będąca zwolennikami reformacji, wspierała finansowo wspólnoty protestanckie oraz sponsorowała druk i dystrybucję protestanckich książek” (s. 108).

W II części ostatniego rozdziału p. Tomasz Grzebyk zaprezentował polską religijność w relacjach podróżników z Wysp Brytyjskich do Rzeczypospolitej w XVI i XVII wieku. Z relacji tych uwidacznia się krajobraz wielowyznaniowej Rzeczypospolitej, będącej mozaiką rozmaitych wyznań i religii. Doktorant dokonał analizy dotyczącej zależności między współistnieniem wielu wyznań a funkcjonowaniem państwa. W III części rozdziału – *Osobliwości polskiej religijności* – Autor skupił się na specyficznych cechach polskiej religijności, którym podróżnicy poświęcili dużo miejsca. Ostatnia część czwartego rozdziału – *Post reformacyjna, XVII-sto wieczna Anglia w oczach polskich podróżników* – zwraca uwagę czytelnika na sposób w jaki polscy podróżnicy, odwiedzający Anglię w XVII wieku, widzieli jej charakter i zwyczaje z uwzględnieniem wielowyznaniowości, religii, religijności, architektury i sztuki sakralnej.

Konkludując rozdział IV – „Wnioski” – Autor orzekł: „Rozwój handlu i komunikacji międzynarodowej umożliwił szybsze i szersze dotarcie idei reformacyjnych do różnych części Europy. W tym kontekście kontakty między Polską, a Anglią mające wymiar religijny odbywały się przy okazji wymiany handlowej. Transfer nowinek religijnych, choć nawet niezamierzony, był nieunikniony. Wpływ kręgów kupieckich na rozprzestrzenianie się reformacji okazał się być niezwykle istotny, ponieważ kupcy przyczyniali się do transportu i dystrybucji protestanckich książek, antykatolickich pamfletów, promowania idei reformacyjnych wśród innych kupców i społeczności lokalnych. W miastach portowych, takich jak Gdańsk i Londyn, występowała swoboda przepływu osób, co sprzyjało wymianie idei i wiedzy, a także działalności luterańskich i kalwińskich kaznodziejów” (s. 150–151).

„Zakończenie” (s. 154–158) tegoż studium jest jego zwieńczeniem w postaci próby oceny, wyprowadzenia konkretnych wniosków i pewnych uwag odnoszących się do problemu rozprawy, z jednoczesnym spojrzeniem w przyszłość co do podejmowania dalszych prac badawczych, o czym wspomina Autor w przedostatnim akapicie „Zakończenia”: „Nie tylko w kontekście historii reformacji i protestantyzmu w Polsce i na Litwie, ale również Kościoła katolickiego, warto by było także bliżej niż dotychczas przyjrzeć się jednostkom i grupom społecznym przybywającym do Rzeczypospolitej z Anglii i Szkocji, aby w ten sposób uzyskać informacje dotyczące ich potencjalnego braku związku z państwowym Kościołem Anglii, a ich obecnością na tych obszarach Rzeczypospolitej w XVI i XVII w. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że znaczna większość należała do tzw. nonkonformistów, stojących często w opozycji do angielskiego Kościoła państwowego, co z kolei warunkowało migrację na kontynent w poszukiwaniu tolerancji” (s. 158).

Podjęte przez Autora zagadnienie związane z kwestiami konfesyjnymi w kontaktach polsko-angielskich/brytyjskich w XVI i XVII stuleciu – w kontekście historycznym, historiograficznym, ekumenicznym, a nawet i politologicznym – posiada charakter kontekstualny i interdyscyplinarny.

Wczytując się w treściową zawartość dysertacji p. Tomasza Grzebyka należy oświadczyć, że za słuszością takiego, a nie innego ujęcia merytorycznego rozprawy, przemawiają ogólne racje, które jedynie przykładowo tu przywołane, poświadczają w pełni powyższy stan rzeczy:

1. Dysertacja doktorska, zgodnie ze wskazanym tematem, stanowi syntetyczno-twórczą monografię, dobrze osadzoną w realiach przeprowadzonych badań, z wykorzystaniem materiałów źródłowych, oryginalnej literatury przedmiotu, odnoszących się do historii, religiologii i ekumenizmu.

2. Doktorant prognozując zasadny program badawczy – wnikliwa analiza prowadzonych badań w świetle dokumentów źródłowych – poszerzył oryginalne spojrzenie na pogłębienie wiedzy historycznej w kontekście historii Kościoła, religiologii, historiografii i ekumenizmu.

3. Po przeczytaniu rozprawy doktorskiej, która jest oryginalną, nowatorską i pionierską pracą badawczą, recenzent jest przekonany, że p. Tomasz Grzebyk chciał wykazać, że tylko konsekwentna droga jaka została obrana w oparciu o przebadaną bazę źródłową, stanowiącą tło dla podjętych badań, może stać się przyczynkiem do dalszych badań.

Podsumowując od strony merytorycznej rozprawę doktorską należy skonstatować, że praca ta jest impulsem do prowadzenia dalszych badań „zarówno dla historyków specjalizujących się w historii Polski i Anglii, jak również dla badaczy zajmujących się historią Kościoła, historią chrześcijaństwa, historią międzynarodowych stosunków o charakterze konfesyjnym, a także zajmujących się relacjami pomiędzy państwem i religią” (s.158). Ponadto dysertacja inspirowa do prowadzenia badań w zakresie ekumenizmu. Tym samym Doktorant, jak wyżej zaznaczyłem, otworzył drogę do dalszych twórczych poszukiwań tego typu badań.

3. Ocena formalna rozprawy

Uważnie wnikając w treść rozprawy – *Kwestie konfesyjne w kontaktach polsko-angielskich (i brytyjskich) w XVI i XVII wieku* – pozwala wyrazić przekonanie, że jest ona

solidnym i źródłowo opracowanym studium, będącym w jej trzech odsłonach: wieloaspektowym, kompetentnym i metodycznie poprawnym dziełem, wymagającym od Autora dużego wysiłku intelektualnego, a w pewnym znaczeniu także spojrzenia interdyscyplinarnego, łączącego z powodzeniem takie obszary badawcze, jak: historia, religiologia, czy ekumenizm.

Pan Tomasz Grzebyk podjął się w swej rozprawie trudu krytycznego opracowania pionierskiego dzieła – nowatorskiego – co uczynił *sine ira et studio*, a więc z odwagą, umiarem i taktem. Chwała więc Autorowi rozprawy, a zwłaszcza jej Promotorowi, ks. prof. dr. hab. Stanisławowi Nabywańcowi, za podjęcie tegoż ważnego i jakże ciekawego problemu badawczego.

Dokonana przez Doktoranta prezentacja i analiza materiałów źródłowych, opracowań i literatury dotyczących historii pozwala uznać jej ogromną wartość dla współczesnej historii i ekumenizmowi. Rozprawa doktorska nie stanowi tylko jakiejś martwej koncepcji czy górnolotnej idei, ma ważne implikacje do rozwijania historii oraz nieustającego kształcenia studentów. Staje się konkretnym narzędziem dla wrażliwości historycznej i pamięci komunikacyjnej.

Na uznanie zasługuje „Wstęp” pracy zawierający wszystkie istotne elementy, które powinny się znaleźć w każdej rozprawie naukowej, a więc: wprowadzenie w tematykę, właściwie nakreślone tło, wskazane metody badawcze pracy, jasno i wyczerpująco nakreślony cel oraz postawiony problem. Doktorant scharakteryzował główne źródła rozprawy oraz „Bibliografię” i „Aneksy”. Natomiast „Zakończenie” podsumowuje wyniki osiągniętych badań, łącznie z wyprowadzonymi wnioskami i prognozami na przyszłość.

Autor w sposób zgodny z zasadami logiki i metodologicznie poprawnie, rozpracowuje poszczególne części rozprawy. Zaznaczyć należy, co nadaje walor naukowy, że każdy rozdział kończy się „Wnioskami”. O dobrze zorganizowanym warsztacie naukowym świadczą poprawnie i w sposób jednakowy w całej pracy robione przypisy, stanowiąc w wielu miejscach źródłowe dopowiedzenie i uzupełnienie niektórych wątków informacyjno-treściowych. Język rozprawy jest jasny, bogaty w słownictwo i komunikatywny.

4. Uwagi krytyczne i pytania

1. Uwagi krytyczne:

- 1.1. W niektórych miejscach można zauważyć brak interpunkcji – znaków przestankowych; w pracy można spotkać wyrazy, w których czegoś brakuje, np. „[...] podstawnych narzędzi” (s. 13). Prawdopodobnie chodzi o „podstawowych narzędzi”.
- 1.2. W „Bibliografii” czy nie byłoby lepiej zamiast „Artykuły naukowe” utworzyć osobny zapis – „Czasopisma”;
- 1.3. W ostatnim akapicie na s. 32, przy przypisie 69, jest cudzysłów kończący zdanie. Gdzie jest cudzysłów rozpoczynający cytat?
- 1.4. Ostatni akapit na s. 115 rozpoczyna się cudzysłowem i kończy się przed przypisem 344 na s. 116. W tym cytacie zawarty jest również cytat (zdanie w języku łacińskim) z przypisem 343. Dlaczego Autor nie zastosował innego znaku graficznego, czy po prostu zdanie wtrącone w języku łacińskim napisać kursywą? Na s. 116 w jednym cytacie są trzy cudzysłowy?

- 1.5. Dlaczego w tekście tytuły książek, czy artykułów pisane są kursywą, a w zapisie bibliograficznym pismem prostym?
- 1.6. Proszę wytłumaczyć, np. w ostatnim akapicie na stronie 7 Autor napisał: „Ruch ten w kolejnych dziesięcioleciach doprowadził do powstania wielu nowych wyznań i sekt chrześcijańskich, takich jak luteranizm, kalwinizm, anabaptyzm etc.”. Mam pytanie, czy luteranizm, kalwinizm, anabaptyzm to są sekty chrześcijańskie? W całej pracy takich przykładów jest aż dziewięć. Zapewne takie ujęcie nie jest ekumeniczne.

Podniesione przez recenzenta powyższe uwagi i pytania, są raczej natury „kosmetyczno-korektorskiej”, w niczym nie ujmują rozprawie dużej wartości historycznej, domagając się jej upublicznienia w postaci książki.

2. W ramach dyskusji nad niniejszą rozprawą, kieruję pod adresem p. Tomasza Grzebyka następujące kwestie:
- 2.1. W tekście rozprawy doktorskiej 25 razy Autor przywołał ks. Piotr Skargę. Dlatego proszę Doktoranta – a jest to powinnością historyka, w kontekście całej pracy – o podjęcie próby odpowiedzi na pytania: czy ks. Skarga był i jest problemem dialogu ekumenicznego protestantów? Czy w działalności duszpasterskiej, kaznodziejskiej ks. Skargi i w jego publikowanych polemikach z protestantami możemy odnaleźć ślady ekumenizmu?
- 2.2. 16 września 2011 roku Sejm RP podjął uchwałę ustanawiającą rok 2012 Rokiem Jubileuszowym ks. Piotra Skargi. Miesiąc później, 16 października 2011 roku, Synod Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP krytycznie odniósł się do tej uchwały, ogłaszając „Stanowisko Synodu Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego RP w sprawie roku ks. Piotra Skargi ogłoszonego przez Sejm RP”. W związku z tym wydarzeniem zwracam się uprzejmie do Doktoranta o odpowiedź na pytanie: dlaczego Kościół ewangelicko-augsburski krytycznie ustosunkował się do tej uchwały?
- 2.3. W pracy wiele razy można spotkać się z określeniem „tolerancja” (42 razy w różnych odmianach). Doktorant informuje czytelnika o tym, że Rzeczypospolita była jednym „z najbardziej tolerancyjnych krajów w Europie” (s. 35). Uważam, że w dysertacji znalazłoby się jeszcze miejsce na ukazanie ważnych wydarzeń – spotkań – międzywyznaniowych, jakie odbyły się w Polsce w omawianym okresie. Jakie jest stanowisko Doktoranta odnośnie tej dygresji?

5. Wniosek końcowy

Przedstawione do oceny analityczno-syntetyczne studium w postaci rozprawy doktorskiej zatytułowanej *Kwestie konfesyjne w kontaktach polsko-angielskich (i brytyjskich) w XVI i XVII wieku* pozwala na wydanie jednoznacznego stwierdzenia, że stanowi ona oryginalną, nowatorską i pionierską pracę badawczą. Lektura przeprowadzonych przez Doktoranta analiz i wyników badań daje podstawy do stwierdzenia, że w rozprawie został osiągnięty cel postawiony we „Wstępie” – stanowi to podstawę do pozytywnej oceny rozprawy. Do takiej oceny upoważniają też inne walory rozprawy związane z twórczą interpretacją i systematyzacją treści. Można przyjąć, że jest ona cennym wkładem we współczesne badania

dotyczące spojrzenia historycznego na kwestie konfesyjne występujące w kontaktach polsko-angielskich/brytyjskich w XVI i XVII stuleciu.

W ostatecznym wniosku stwierdzam, że rozprawa doktorska p. Tomasza Grzebyka jest dojrzała pod względem naukowym. Doktorant w prezentacji i interpretacji poglądów zachował należyty krytycyzm i obiektywizm. Wykazał w tym wszystkim nieprzeciętną ciekawość badacza naukowego i umiejętność samodzielnego prowadzenia badań. Aktualność podjętego problemu i treściowe walory rozprawy wprost domagają się jej publikacji. Uważam, że zaprezentowana rozprawa zarówno od strony merytorycznej, metodologicznej, jak i formalnej spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim, dlatego stawiam wniosek o kontynuowanie przewodu doktorskiego.

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'dr. Józef Guzik', is written on a light blue rectangular stamp.